

# Tevgera Wergera Kurmancî li Sûrî û Tirkîyeyê

## Kurmanjî Kurdish Translation Movement in Syria and Turkey

**Ayhan YILDIZ\***

**PUXTE:**

Xebatên wergerê ji bo nûjenkirina zimanan û pêşveçûna edebîyata dunyayê giring e. Zimanên dunyayê bi rêya wergerê tîn pêşberî hev û edebîyatên curbicur ên gelên dunyayê bi rêya wergerê hev dinasin. Çand û şaristanîya dunyayê, bi rêya xebatên wergerê hev nas dikin. Ji ber van egeran werger xwedî karîgerîyeke alemgiştî ye.

Hin berhem di sedsala sêyem a koçî de ji kurdî hatine wergerandin; peyre êdî berhem ji zimanên din li kurdî hatine wergerandin. Garzonî, Mehmûdê Bazidî û Fossum bi wergera kurdî re eleqedar bûne. Li Stenbol û Şamê kovarên kurdan wergerên kurmancî weşandine. Bi taybetî li Stenbolê, piştî salên 1992yan wergerên kurdî zêde bûne. Muderrîsên medreseyan di qada xwe de bi awayê devkî û nivîskî karê wergera kurdî pêk anîne.

Digel ku ji serê sedsala 19an heta dawîya sedsala 20î wergera kurmancî di nav liv û tevgerê de bûye jî, tenê çend lêkolînên lokal ên akademîk ên nikirandî li serê hatine kirin. Bi vê lêkolînê me xwest rewşa wergera kurmancî ya li Tirkîye û Sûrî, ji hêla navê wergêr û berheman ve dîyar bikin. Lewre me da ser şopa wergerên kurmancî yê nivîskî ku berî salên 2000î hatine kirin û li Tirkîyeyê hatine çapkirin. Me berhemên ku ji kurdî li zimanên din hatine wergerandin û bizava wergera kurmancî û soranî li Îran, Iraq, Kavkas û Ewrûpayê li derveyî vê lêkolînê hiştine.

**Bêjeyên Sereke:** Werger, wergernasî, tevgera wergerê, dîroka wergera kurmancî.

**ABSTRACT:**

Translations are crucial to modernize languages and to improve world literature. World languages experience contact and world literature acquaintance with each other through translations. Different cultures and civilizations are aware of each other through translations. That is why translation has a worldwide function.

---

\* **Hîndekar, Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî / Lector, Mardin Artuklu University, Department of Kurdish Language and Culture. ayhanyildiz@artuklu.edu.tr Orcid: 0000-0002-8763-4182**

The first literary works were translated into the third century of anno hegira. After these dates, the translations from the other languages into Kurdish had continued. Garzonî, Mehmûdê Bazidî, and Fossum are among some of them who focused on Kurdish translation. After them, some Kurdish journals and newspapers published some translations in Damascus and Istanbul. Especially, after 1992 translations had been increased in Istanbul. Moreover, Kurdish instructors concerned with translation both orally and in written forms.

Even though from the beginning of 19. century to the end of 20. century the Kurdish translations were a hot area, there are a small number of academic studies on this area. In this study, we reveal the literary translation situation of Kurdish in Turkey and Syria by giving the name of literary work and writer. To reach this purpose, we search for the traces of literary translations which published before 2000 in Turkey. We just keep out the literary translations which translated from Kurdish to other languages. In addition to that, the Kurmanji and Sorani Kurdish literary translations in Iraq, Iran, Caucasus, and Europa are also excluded.

**Keywords:** Translation, translation studies, Translation Movement, kurmanji translation history

## 1. DESTPÊK

Ji qedîmî zeman ve gelek neteweyên dunyayê li gor derfetên xwe bi zimanê xwe berhemên edebî hûnane, xebatên zanistî nivîsîne û di nav tuxûbên civaka xwe de belav kirine. Roj hatîye ku van gelan, di pey berhemên zimanê xwe de pêdivî bi famkirina ji berhemên zimanên din ku gelên dunyayê ew hilberane dîfîye û ji bo vê daxwaza xwe, wan serî li karê wergerê daye. Merivên ku di biwarê hînbûna zimanên biyanî de jîr bûne, jê berhem wergerane zimanê xwe. Ev tevger, bi domana demê re her ku çûye zêdetir bûye û wê ji rewşa amatorîyê ber bi profesyonelîyê ve gav avêtîye.

Ji bo ku vebêjerê/a edebîyatê, di hêla zimên de pêşve biçê û zimanê xwe dewlemend bike, ji zimanê xwe yê maderî, hin metnên edebî ji zimanê xwe yê maderî werdigerîne zimanê biyanî, ango zimanê xwe yê duyem ku pê dizane. Ji ber ku edebiyat bizav û tevgereke “nêvdewletî” û “navneteweyî” ye, her gelek li gor taqet û derfetên xwe, berhemên edebiyata cîhanê jî werdigerîne zimanê xwe. Lewre gelek edîbên binavûdeng ên edebiyata dunyayê ku hene, bi karê wergerê re eleqedar in. Karê wergerê, di jîyana komelgehî ya gelan de ji bo geşedan û peresana çand û zanistê karekî gewre û pêwist e. Kedkar û xemxurên edebîyatê, ji bo ku gencîneya xwe ya peyv û bêjeyan dewlemend bikin, her bi karê wergerê re radi-bin û rûdinin. Wergêr, gava karê wergerîyê dike, çawa ji çanda hilber a zimanê berhemê behremendî dibe, pê re jî hin dewlemendîyên edebî li çand, huner û zimanê xwe yê neteweyî zêde dike. Ji bo ku neteweyek bigihîje asta şaristaniya hemdem, hewl dide ku edebiyata xwe jî bigihîjîne asta edebiyata hemdem. Civak,

bi rêya edebiyatê, xwe diguherîne, bi pêş ve diçe û digihîje gelên din ên cîhanê. Ev jî, bi wê rê û rêbazê ye ku çi edebî bin, çi jî zanistî bin berhemên gelên cîhanê li zimanê xwe yê neteweyî wergerîne. Ji ber vê sedemê ye ku rabûn û rûniştina bi karê wergerê, wekî *tevger* û *bizav*ekê ketiye navenda çand û şaristanîya dunyayê.

Herçiqas mîna bizav û tevgerên wergerîya gelên dunyayê, raburdûyeke dûredirêj a karûbarên wergerê di kurmancî û goranî de heye jî, piştî ku ev her du diyalekt ji derfetên dewletî bêpar û pişk man, berhemên ku ji van li zimanên din hatin wergerandin û yên ku ji zimanên din li van hatin wergerandin kêmbûn. Em ji çavkanîyên dîrokî (el-Meranî, 2016, s. 118) serwest dibin, çawa ku berhemên zanistî û edebî ji zimanên mîna suryanî, grekî, farisî û sanskrîtî di sedsala 9an a mîladî de li zimanê erebî ku wekî *lingua franca*ya Serdema Navîn ê cografîya-musliman dihat naskirin hatine wergerandin, hîna berî bi 1000 salî berhemên zanistî ji zimanê kurdî li zimanê erebî hatine wergerandin.<sup>1</sup>

Di bizav û tevgerên wergerî de helbet berhemên wan gelên ku ji alîyê edebîyat, zanist û şaristanîyê ve bi pêş ve çûne li zimanên gelên ku di van qadan de li paş mane dihên wergerandin. Di karê wergera edebî de gava behsa wergerandina berhemên edebî dihê kirin, bivê nevē, tēgiha *adaptasyonê* jî derdikeve pêşberî merivan. Ji lew re digel taybetmendiyên wergerê, yên adaptasyonê jî cîyê xwe di qada wergerê de girtîye. Werger, bi “zimanê devkî”, “şîyanwerîya wergerê”, “behremendîya wergêr”an û taybetmendiyên metnên wergerandî re peywendîdar e. Çawa ku wergera hundirzimanî (intralingual) çêbûye, wergera navzimanî (interlingual) jî ketiye nav geşedanê. Bi domana demê û encama şaxvedana wê re karûbarên wergerê, di nav şaxên zanistî yên beşerî û sosyal de wekî şaxekî xweser û “disîplîneke serbixwe” yê bi navê “wergernasî” cîyê xwe girtîye. Wergernas, ji bo baştirkirina karê wergerê her xebitîne û wan jê re stratejî û teorî jî danîne. Heta wan cesaret kirîye ku pirtûkên pîroz ên dînî jî li zimanên xwechî yên gelan wergerînin û bi vî awayî wergera zimanên curbicur ên neteweyên dunyayê derxistine pêş.

Ji ber ku wergernasî wekî şaxekî zanistê di ziman û edebîyata kurmancî de nû ye û ji nîvê sedsala 19an ve hîna nû bi awayê pisporî dest pê kirîye (Nemir, 2010, s. 1), bivê nevē term û tēgihên wê yên binşaxî jî nû çêdibin. Di xebat û lêkolînên wergerê de term û tēgihên mîna werger, wergêr, pîşeya wergêrîyê, wergernasî, adaptas-

1 Zimanê tercihkirî, dibe ku ji nav koma diyalektên binbanê yek zimanekî jî hatibe neqandin, dibe ku di nav zimanên ku malbatên wan cîya cîya ne de ji bihe eyîşandin. Li Ewrûpayê ji bo zimanê berbelav, *lingua franca* dibêjin. Li welatên ku gelek ziman di nav hev de dijîn dewlet, tenê yek zimanekî ku axiverên her yek ji van zimanan pê ji hev fam dikin tercih dike. Çawa ku di nav tuxûbên dewletekê de zimanê tercihkirî heye, li seranserî dunyayê jî zimanên wisa hene. Di roja me de li dunyayê zimanê *lingua franca*, êdî zimanê îngilîzî ye (Demir & Eker, 2018, s. 9).

yon, yekeyên wergerê, zimanê berhemê, zimanê wergerê, metnê wergerandî, teorîyên wergerê, cureyên wergerê, stratejîyên wergerê û etîka wergerê derdikevin pêş û pêdivî bi pênasekirina wan çê dibe. Organên weşana wergerê, dam, dezga û raburdûya dîrokî ya wergerê, di ziman û edebîyatên dunyayê de cîyekî gewre digire. Wergerên ku ji kurdî, bo zimanên din û ji zimanên din bo kurdî hatine kirin helbet hene; lê ev lêkolîn bi taybetî têkildarî wê “bizava wergerê” ye ku berî salên 2000î di kurdîya kurmançî ya Sûrî û Tirkîyeyê de serî daye. Xebatên bizava wergerê yên kurmançî ku li Başûr (herêma Behdînan û kurmançînivîsên nav tuxûbên sîyasî yên Kurdistanê Iraqê), li hêla Eyaleta Azerbeycana Îranê, tevgera wergerê ya kurmançî ya li Kavkas û Ewrûpayê (Dîyasporayê) ji alîyê kurmançîaxiv û kurmançînivîsan ve di asta “pirtûkan” de hatine kirin, di nav vê lêkolînê de cih negirtine. Li vir amanca me ji bêjeya têgihî ya “tevgera wergerê”, ne wergera devkî (interpretation/interpretating); bes tenê wergera nivîskî (translation) ye.

## 2. TÊGIH Î TERMÊN TÊKILDARÎ WERGERÊ

Bêjeya *wergerê* ku ji alîyê binyada xwe ve dariştî ye, ji pêşgira “wer-” û fîl, yaxud paşgira “ger-”ê pêk hatîye. Ji hêla avasazîya xwe ve mîna ye bêjeya *wergirtin* û *werdayînê*. Werger, ji zimanekî veguhastina zimanekî din e (Farqînî, 2000). Bi kurmançîya xwarîn/jêrîn navê wergerê *werger*; bi kirmancî/zazakî *açarnayîş* e. Li gor ferhenga erebî (ترجمه) *terceme*, şirovekirin, zelalkirin yaxud neqilkirina/qelibandina kelamekî ji zimanekî bo zimanekî din e (Huseyn 2012, 75). Ji karê ku berhemek yaxud gotinek ji zimanekî bo zimanekî din tê wergerandin re *wergerî* tê gotin. Ji wê nivîs, yaxud berhema ku ji zimanekî bo zimanekî hatîye wergerandin re jî terceme ango *werger* tê gotin (Öner, 1982, s. 403). Ev pênaseyên jorîn ên ferhengî û termî yên wergerê, helbet têra pênaseya wê ya rastîn ku îro bi alîyên xwe yên cîyawaz gelek berfireh bûye nakin. Divê meriv bi çavê îro li kar û pîşeya wergerê mêze bike û bi wî awayî pênaseyêke layîqî wê bike.

Bêjeya wergerê, ji ber dewlemendîya wate û fonksîyona xwe ya di zimanên dunyayê de ne tenê bi yek têgîhekê, belkî bi du, yaxud zêdetir têgihan cih girtîye. Bi zimanê îngilîzî bêjeyên *translation* û *interpreting*, bi zimanê fransî *traduction* û *interprétation*, bi zimanê almanî *übersetzung* û *dolmetschen* ji bo têgiha wergerê hatine bikaranîn. Herçiqas wergera devkî û wergera nivîskî ji hev cîya bin jî, di zimanê tirkî de ji bo van her du wergeran tenê têgiha *çeviri* tê bikaranîn. Çi heye ku di bin banê wateya *çeviriyê* de sê wate hene: Wekî şîyanwerîya wergerê werger, wekî enca ma şîyanwerîya wergerê ji bo metinê wergerandî werger û wekî teorî, têgih, stratejî werger. Digel van taybetî û hurgilîyên wergerê têgiha wergerê di ferhenga TDKê de wiha hatîye pênasekirin: “1) Ji zimanekî neqilkirina zimanekî din, tercumekirin, 2) Nivîs yaxud pirtûka ku ji zimanekî bo zimanekî din hatîye wergerandin.” Ev pênase ji bo hêmanên ku di nav bizava wergerê de hene têr nake. Çunkî di wergerê

de kar (ew behremendî û şîyanwerîya ku di pêvajoya karê wergerê de derdikeve pêş) û hilberîna metnî/deqî (metnê ku piştî karê wergerê derdikeve meydanê) heye. Îca ew wergerên ku di nav hundirê zimanekî bi xwe de dihên kirin û wergera devkî li derveyî vê pênaseyê mane. Werger ku heye ne tenê neqilkirina metnekî nivîskî ji zimanekî bo zimanekî din e (Gürçağlar, 2016, s. 11-12).

Peyva wergerê di ferhengê Oxfordê ya îngîlîzî de wuha derbas dibe: “Tevgera wergêranê (yan jî encama wê); veguhezîn (transfer), kişandina [tiştêkî] ji kesekî, cihekî, mercekî bo yekî din; tevger yaxud pêvajoya wergerandina ji zimanekî bo yekî din, di heman demê de berhema vê, versiyona bi zimanekî din e” (Yıldırımçakar, 2016, s. 6). Werger (traduction), navê wê neqlê ye ku wergêrek, metnekî ji zimanê wî yê siruştî werdigerîne zimanekî din (Rakova, 2016, s. 223). Ji bo wî karê ku metnek ji zimanekî bi bal zimanekî din ve dihê wergerandin werger, ango tercume tê gotin. Ji kesên ku bi devkî vî karî dikin û vî karî ji xwe re kirine pîşe re *tercuman* tê gotin. Ji kesên ku karê wergerê, bi awayê nivîskî dikin re *wergêr* (translation) tê gotin (Îzoli, 2013, s. 622).

### 3. RABURDÛYA DÎROKÎ YA WERGERÊ

Zanista wergerê, di dîroka mirovahîyê de mîna şaristanîyê xwedî raburdûyeke qedîm û kevnar e. Li ser rûyê erdê ku jîyana niştêcihî dest pê kirîye û çawa zimanên mirovan cîyarengî bûne, gava hatine cem hev, wan pêdivî bi hewla wergerê dîtîye. Ji bo pîranîya gel û neteweyên dunyayê, raburdûyeke dîrokî, zanistî û edebî ya zanayên wergêr û zanista wergerê heye. Gava meriv berê bala xwe dide ser vê raburdûyê, dibîne ku li hêla Rojhilat bi awayekî; li hêla Rojava, bi awayekî din zanista wergerê ketîye nav geşedanan. Di zimanên dunyayê de cara ewil ji kîjan zimanî ber bi kîjan zimanî ve werger hatîye kirin cîyê mereqê ye; lêbelê ji ber ku zimanê devkî berî zimanê nivîskî ketîye jîyana mirovan, wisa dîyar e ku karê wergerê jî, serê ewil divê bi awayê devkî hatbe kirin. Di nav wergerên nivîskî de jî dibe ku cara ewil, metnên dîni hatibin wergerandin. Li vir em dê ji du hêlan ve li ser raburdûya dîrokî ya wergerê kûr bibin. Wergera li hêla Rojhilat û ya li hêla Rojava.

Li hêla şaristanîyên Rojhilatê dunyayê werger, bi rathatina hev a du şaristanîyên pêşberî hev ketîye dewrê. Li gor ku ji lêkolînên arkeolojîyê hatîye famkirin, devera ku wekî herêmeke pîrzimanî tê zanîn, Mezopotamya ye. Di salên 4500î yên BZ. de pîrzimanî li vê herêmê bi zindîti hebûye. Ji hin lewheyên ku di van lêkolînan de derketine meydanê dîyar bûye ku li ser wan, bi du ziman, yaxud sê zimanan nivîs hatine nivîsîn. Di salên 3000î yên BZ. de li Misira Berê, aktîvîteyên gur û germ ên wergerê hebûne. Wergerên wê hingê, bi navê “dragomane” hatine binavkirin û wan wekî wezîfedarê serbaziranan, kar û barên wergerê pêk anîne. Di salên 2000î yên BZ. de Babil ku navenda baziraniyê bûye û mirovan li vê derê bi zimanên cîya cîya jîyana xwe berdewam kirîye, “ferhengên duzimanî” yên *sumerî*

û *akadî* hatine dîtin. Ew lewheyên bi zimanê hîfît û Misira Berê ku ji salên 1200î yên BZ. mane û ew Kevirê Rosetta ku ji sedsala 2. a BZ. maye, têkilîya wan a bi wergerê re nîşan dide. Bi xêra du, yaxud zêdetir zimanên ser van lewheyan, çawa ku rêya çareserîyê ji xwendina zimanekî re hatîye dîtin, xwendin û famkirina ji zimanên din jî li ser vê bingehê pêk hatîye. BZ. di salên 2000î de di nav asûrî, babîlî û hîtîfîyan de katibên pispor hebûne. Wan, li mekanên mîna odeya/buroya wergerê, kar û barên danûstandina navbera welatê xwe û welatên din pêk anîne. Wan, ev karê wergerê, bi awayê devkî û nivîskî pêk anîye (Bıçkıcı, 2016).<sup>2</sup> Herwiha numûneyeke sêzimanî ya kîtebeyekê li ser Keleha Wanê heye ku ji serdema Axamenişiyan maye.

Bîrûraya Tradisyona Hermes, Bîrûraya Greka Antîk, Bîrûraya Helenîstîk, Bîrûraya Hindê û Bîrûraya Sasanî, wekî çavkanî ketine nav dîroka Bîrûraya Muslimên Berê. Cara ewil di serdema Xelîfe Umerê lawê Xetabî de hîyama ku cografyaya Îranê ket destê artêşa muslim, eskerên wî li vir berhema bi navê *Xudayîname* dît. Zimanê wê pehlewî bû û di bareyê qralên berê yên Îranê de bû. Eskeran ev berhem şand cem xelîfeyî, wî jî dest pê kir ew li zimanê erebî da wergerandin. Gava ew beşa ewil dixwêne, li xweşa wî naçe û wergerê dide rawestandî. Peyre di serdema dawî ya Emewîyan de Xalid b. Yezîd (wf. 704) biza-va wergerê dest pê dike. Wî ji şaxên zanistî yên mîna astronomî, kîmya û tibbê berhem dane wergerandin. Wergera li zimanê erebî di serdema Ebbasîyan de, bi Xelîfe Mensûr zêde dibe; wergera birêkûpêk, cara ewil di serdema Xelîfe Me'mûn de, di sedsala 8an a Mîladî de, li Bexdadê, bi vekirina dibistanekê dest pê dike. Navê vê dibistanê Beytu'l-Hikme (Mala Zanatîyê) bû. Di vê dibistanê de wergêrên (mutercim) xirîstîyan (suryan), sabî û zerduştî (îranî) dixebitin. Sabit Îbn Qurra (sabî ye) kurê wî Qurra Îbn Sabit (bûye muslim), kurê wî Sînan Îbn Sabit (bûye muslim), Îbn Muqeffe (zerduşteki îranî ye, peyre derbasî Îslamê bûye), kurê wî Muhammed û Usman el-Dimeşqî (muslim), wergêrên navdar ên wê hingê ne (Bayrakdar, 2013, s. 6).

Di vê navendê de gelek berhemên girekî, farişî, hindî û îbranî li erebî hatine wergerandin. Di pey re sedsala 8an de Girava Îber ku Îspanyaya îro ye, ket destê Emewîyan û wan li wê derê Dewleta Endulus ava kir, wan ew şaristanîya zanistî û edebî, neqlî vê deverê kir. Di sedsala 12an de Îspanyolîyan ku bajarê Toledoyê girt bin desthilatdariya xwe, wan jî ev zanîn wergerand latînî û zimanên din ên herêmî. Bi vî awayî ew tecrubeya zanistî û wergerî, derbasî Rojava bû. Li ser vê bingehê li Rojava gelek zanîngeh hatin vekirin. Piştî van geşedanên, metbe'e jî hat bipêxistin û ew zanista ku serê sedsalan di bin destê patrîk û pederên dêr û menastiran de bû, azad bû û gihast girseyên gelan (Bıçkıcı, 2016). Xelîfe Me'mûmê

2 Ev agahî ji navnişana dijital a bi navê [ceviribilim.com/?page\\_id=1496](http://ceviribilim.com/?page_id=1496) hatine wergirtin. (Tarîxa pêgihîştin: 17 Kasim 2018).

Ebbasî, di serdema xelîfetîya xwe de (170/793-198/813) ferman kirîye ku komek ji filozofên grekî/yûnanî ku wan xwe li Misirê girtîye û hatine wir, bihê civandin û ev koma wan, îlmê kîmyayê ji zimanê yûnanî û ji zimanê qibtî wergerînin zimanê erebî. Li gor çavkanîyên dîrokî (Bek, ?, s. 176) ev wergera cara ewil e ku di dîroka Îslamê de ji zimanekî bi alî zimanê erebî ve hatîye kirin.

Kevneşopîya herî kevnar a Bîrûraya Hermes<sup>3</sup> e ku medenîyeta Mezopotamya û Hewzeyaya Behra Spî li serê ava bûye. Vê kevneşopîya ramanî, berî serdema Îslamê, bi dorê bûye esil û esasê medenîyata Babil, Misir û Grekî. Çunkî ev medenîyet bi taybetî di biwarê hizrên astronomî, matematîk, sîmya, astrolojî û sêrê (sihir) de xwedan asteke pêşveçûyî bûye. Kevneşopîya Hermesî, di ramana Grekî de bi awayê “hermenotîk”ê (şirovenasî/yorumbilim) bûye disîplîneke xweser. Aristo (BZ. 384-322), navê pirtûka xwe ya ku nivîsên mentiqî tê de bi cih kirîye, danîye *Organon* û navê beşeke wê jî danîye “Hermenotîk”. Mijara wê ew e ku bi rêya ziman û mentiqê heqîqetê fam bike û şirove bike. Ev disîplîn, di zanistên Îslamî de, ji bo têgihaştin û şirovekirina *Qur’anê* hatîye bikaranîn û di nîqaşên têkildarî nass, tefsîr û te’wîlê de tê bikaranîn. Zanayên muslim ev pirtûka Aristo *Hermenotîk*, wergera ye zimanê erebî û navê *Kitabu’L-Îbare*, yaxud *Kitabu’t-Tefsîr* lê danîye. Berî serdema Îslamê peywendîyeke nêz a Sasanîyan bi Greka Antîk û çanda Hindê re hebû. Dînen giring ên Îranê Manîheizm û Zerduştî, bîrûray, hizir û ramana Îranê gelek bi pêş ve biribû. Hukumdarê Sasanî Şapûrê I. (241-172), li bajarê Cundişapûrê ku diket hêla herêma Xozistanê, bi alîkarîya dîlên Rûmî zanista girekî neqlî vê derê kiribû. Peyre Enûşîrwan (531-579) nexweşxaneyek li wir ava kiribû û dabû ber xizmeta tebîbên Rûm û Hindê. Bi vî awayî zanista tîbbê bi pêş ve çûbû. Ji bo Îranîyên ku bûbûn Xirîstîyan, di sala 363yan de li Ruha (Urfa) û Nisêbînê mektebên dînî hatibûn vekirin. Zimanê perwerdeya van dibistanan zimanê girekî û suryanî bû. Felsefeya Eflatûn (BZ. 428-347) û mentîqa Aristo li van deran dihat tehsîlîkirin. Piştî ku ev dever ketin destê desthilatdarên muslim, bi tevî çanda Hind û Grekê, çanda sasanîyan-farsan jî li zimanê erebî hat wergerandin. Berhema navdar *Kelîle û Dimne* ku çavkanîya wê hikmeta Hindê bû, ne ji zimanê sanskrîtî; bes ji zimanê farisî li zimanê erebî hatibû wergerandin (Bayrakdar, 2013, s. 7-8).

Çawa ku sîyasetmedar û zanayên ereban ji zimanên curbicur ên biprestîj ên dunyayê ku mensûbên wan pê zanist nivîsîne berhemên zanistî wergerandine erebî, wan ji zimanê kurdî jî berhem wergerandine. Di sedsala sêyem a hicrî/koçî da zanistmendê keldanî es-Sofî (Îbn Wehşîyye) du berhemên zanistî ji zimanê kurdî wergerane erebî (el-Meranî, 2016, s. 118).

3 Hermes, di zimanê grekî de bi wateya “Hermes Trimegustus”, ango Hermesê ku sê caran hatîye pîrozîkirin tê zanîn. Li gor bawerîya mîtolojîya grekî Hermes, kurê Zeus û Maia ye û bi wî re şiveke bisihir a bi navê Caduceus heye. (tr.wikipedia.org/wiki/Hermes, tarîxa pêgihaştinê: 12.11.2020).

#### 4. XEBATÊN TÊKILDARÎ TETBÎQA WERGERÊ

Heta niha li gor daneyên ber destê me, gotara Mistefa Aydoğan a bi navê *Werger Hunerek e*, gotara Ergin Opengîn (2011), *Werger û Wergêran di Kurmanciyê de: Paşxane û Hindek Pirsên Îroyî*, gotara Î. Seydo (2013), *Hin Pirsgirêkên Wergerê di Kurmancî de*, gotara Dîyako Haşimî (2017) *Wergernasî* û gotara bi navê *Wergerandin* a Husein Muhemed heye. Kawa Nemir jî bi zimanê tirkî gotarek bi navê *Kürtçe ve Çeviri* nivîsîye li ser malpera dijital “Kurdîlît” belav kirîye. Zafer Açar (2020) bi navê *Wergera ji Tirkî bo Kurdî û Bikaranîna Hin Peyv û Qalibên Girîng ên Kurdî di Wergerê de* gotarek di kovara “Kurdîyat”ê de belav kirîye. Tezê Ziyattin Yıldırımçakar (2016) ê bi navê *Werger Wek Kirineke Çandî -Li Ser Rîyên ji Wergernasiyê Ber bi Kurdolojiyê ve* heye. Yıldırımçakar ev xebata xwe wekî teza masterê pêşkêşî Zanîngeha Artukluyê kirîye, term û têgihên têkildarî wergerê, di asta akademîyê de ji zimanê îngilîzî wegirtine termînolojiya kurmancî.

#### 5. KARÎGERÎYA WERGERÊ LI SER ZIMANÊN NETEWYÎ

Wergera *Încîlê* bûye wesîle ku zimanên xwecih-herêmî û neteweyî bi pêş bivekin. Di sedsala 16an de *Încîl* li zimanê almanî, danî, siwêdî û çekî hatîye wergerandin. Di vê serdemê de fonksiyoneke karîger a wergerê ji bo berbelavbûna protestanîyê çê bûye û bi vî awayî tevgera wergerê li ser sîyasetê bandor kirîye. Dêra Katolîk a Romayê, li ser wateya rast a *Încîlê* qilqiliye. Çawa ku Munday (2001) radigihîne vê dêrê ew wergerên ku derdiketin derî tefsîr û şiroveyên wê, sansur dikir, yaxud qedexe dikirin. Herçiqas dêrê wergerandina *Încîlê* ji bo zimanên xwecihî qedexe dikir jî, nekarî rê li ber vê wergerê bigire. Bi vî awayî çawa ku gel, cara ewil bi zimanê xwe yê maderî/dê pirtûka pîroz a Xirîstîyanîyê xwend û şirove kir, bi awayê civakî ket merheleya veguherînê (Gürçağlar, 2016, s. 107).

#### 6. DAM Ê DEZGAYÊN WERGERÊ LI NAV KURDAN (KURMANCAN)

##### 6.1. Dam û Dezgayên Perwerdehî yên Wergerê li Medreseyan

Alimên kurmancan, wergera devkî ya bi kurmancî, di serdema Mîrektîyên kurdan de, ji sedsala 16an bi vir ve di nav perwerdeya medreseyan xwe de kirîye. Alimekî van medreseyan Mela Mehmûdê Bazidî *Şerefname* ji farisî wergeraye kurmancî. Pirtûka bi navê *Calînosê Hekîm* jî dîsa alimên kurd di van dezgayên medreseyan de ji zimanekî, bi îhtîmaleke mezin ji zimanê erebî, li kurmancî wergeraye, yaxud adapteyî kurmancî kirîye. Melayên medreseyan çawa ku di pratîka dersdayîna telebeyan de wergera devkî ji zimanê erebî û farisî dikir, roja îne jî bi awayê devkî *Xutbeyên* dînî yên Îslamî bi awayê devkî li kurdî werdigerandin û neqlî cemaeta mizgeftê dikirin. *Telqîna* mirîyan ku aliman piştî defnê li ser gorê



bi erebî dixwend, li kurmancî werdigerand û mîna ku bi kurmancî hatibe nivîsîn di nav xelkê de bi dengê bilind dixwend. Vê dawîyê çend aliman ew bi awayê “nivîskî” jî wergerandin. Yek ji wan wergêran Mele Hemze Kanat e, yek Seyîd Ebdulqadir Erzen el-Findikî ye û metnên neh destxetên *Telqînan* hene.<sup>4</sup>

## 6.2. Dam û Dezgayên Perwerdehî yên Wergerê li Zanîngehan

Mebest ji sernavê vê binbeşê tenê kurmancên li Tirkîyeyê ne. Heta nuha sazî, yaxud komeleyeke modern ku kedkarên wergera kurmancî ji xwe re ava kiribin bi ber çavê me neketîye û me nebihîstîye. Jixwe bêderfetîyên maddî jî rê nadin ku wergêrên kurmancî ji xwe re sazîyên wergerê vekin. Tiştê ku heye YÖK (Sazîya Fêrkarîya Bilind/Bala) a Tirkîyeyê, di asta lîsansê de Beşên Ziman û Edebîyata Kurdî (Kurmancî) di bin banê çend Fakulteyên Edebîyatê yên zanîngehên mîna Mardîn Artuklu, Bingol, Muş Alpaslan û Tuncelîyê de vekirine, xwendekar dersa “Edebî Çeviri” (Wergera Edebî) li van deran tehsîl dikin.

## 7. ORGANÊN WEŞANÊ JI BO WERGERÊ

Herçiqas piranîya weşanên kurmancî yên rojane (weşanên rojane ku rojname ne, ji ber mercên sîyasî û derfetên maddî kêr derdikevin), hefteyî û mehane (piranîya kovarên kurmancî li Bakûr sê mehî ne) cih didin metnên wergerandî jî, wekî weşaneke xasî bi wergerê, “yekemîn kovara wergerê” ya bi kurdî (kurmancî) *Nûdem Werger* e ku di sala 1996an de li Siwêdê dest bi weşana xwe kir. Firat Cewerî ev kovar carekê tenê weşand. Wergerên ku heta derketina vê kovarê dihatin kirin, di kovarên curbicur de dihatin weşandin.

Kovarên li Başûrê Biçûk ên mîna *Hawar* (1932-1943), *Ronahî* (1942-1945), *Roja Nû* (1943-1946), *Gulistan* (1968-1997), *Gelawêj* (1979-1996), *Stêr* (1983-1994), *Xunav* (1986-1994), *Gurzek Gul* (1989-1992), *Roj* (1991-1995), *Aso* (1992-1994), *Pirs* (1993), *Zanîn* (1991-1997), *Bihar* (1994) û *Newroz* (1997) ku li Sûrîyeyê hatine weşandin (Yûsif, 1998, s. 31-32) û kovarên mîna *Medya Güneşi* (1988-1995), *Azadi* (1990) *Ronahî* (1996), *Nûroj* (1994), *Hevdem* (1992), *Hêvi* (1998), *Rewşen* (1992), *Nûbihar* (1992), *Zend* (1994), *Jiyana Rewşen* (1996), *Welat* (1994), *Welatê Me* (1995), *War* (1997-2002) û *Pelîn* (1997) ku li Stenbolê dihatin weşandin, di nav rûpelên xwe de cih didan metnên wergerî. *Nûbihar* û *Zend* hîna weşana xwe berdewam dikin. Çi heye ku heta nuha kovareke xusûsî ku mîna *Nûdem Wergerê* bi temamî ji bo tevgera wergera kurmancî weşanê bike îro li Tirkîyeyê tune ye.<sup>5</sup>

4 Nurettin Ertekin li ser *Telqînên kurdî* dixebite û wî metnên werger ên *Telqîna Mele Hemze*, Seyîd Ebdulqadir û çendên bînavûnişan ji bo vê gotarê ji me re rewane kirin, mala wî ava be.

5 Piştî salên 2000î çend kovar û rojnameyên din ên kurmancî li Tirkîyeyê dest bi weşanê kirîye; bes ji ber tuxûbê lêkolîna xwe me cih neda wan.

## 8. WERGERÎ DI KURDÎ DE

Çawa ku wergera metnên edebî yên gelên dunyayê li kurdî hatîye kirin, metnên zanistî û edebî yên kurdî jî li zimanên gelên dunyayê hatine wergerandin. Li vir bi hindikî be jî em dê behsa wan bikin. Lewra me binbeşek di bin banê vê serbeşê de da wan cure berhemên ku ji kurdî li zimanên din hatine wergeran.

### 8.1. Wergera Berhemên Kurdî li Zimanên Dunyayê

#### 8.1.1. Wergera Berhemên Kurdî li Zimanê Erebi

Di sedsala sêyem a hicrî/koçî da zanistmendê keldanî Ebûbekir Ehmed b. Ali b. Qeys b. Muxtar b. Abdulkarîm b. Xerşîyya b. Bedniyya b. Bernatiyya b. Alatiyya el-Kesdani, ango Îbn Wehşîyye (w.f. 908-mîladî) du berhemên zanistî ji zimanê kurdî wergerane erebî. Navê berhema ewil ku di dîroka wergera erebî de cih girtîye *Îflahu'l-Kerm we'n-Nexl [Hilanîna Rez û Xurmeyan]* (الفلاح الكرم و النخل); navê ya din jî *Tesbîtu'l-Mîyah [Tesbîta Awê]* (تسببية المياه) e (el-Meranî, 2016). Ebubekir Ahmed b. Ali b. Qays, di zemanê Ebbasîyan de di karê wergerê de xebitîye û wê hingê wî gelek berhemên bi zimanê keldanî û kurdî wergerandine erebî. Navê tam ê berhemê ku wî ew wergeraye erebî ev e: *Îlelu'l-Miyah we Keyfiyyetu İstixraciha we İstinbatihâ mine'l-Eradi'l-Mechuleti'l-Asl* e (Zozanî, 2009).<sup>6</sup> Ev her du berhem, wergera jî metnên derveyî edebîyatê ne û wergera berhemên zanistî ne.

Mela Ehmedê Zivingê, bi zimanê erebî şerha *Dîwana* Cizîrî kirîye û navê *el-'Eqdu'l-Cewherî fi Şerhi Dîwani'ş-Şeyx el-Cezerî* lê danîye û di salên 1945an de li Şamê çap kirîye. Wî hem metnê *Dîwanê* bêje bi bêje ji kurmancî wergeraye erebî, hem jî şerha wê kirîye. Abdulkarîmê Memikî, berhemeke menzûm a bi navê *Mi'recu'l-Beyan Pîrika Bayanê* ku li ser îlmê beyanê ye, bi awayê menzûm û bi terzê mesnewîyê, bi kurmancî hûnaye. Wî bi xwe ev berhema xwe bi zimanê erebî şerh kirîye û di sala 1998an de li Stenbolê çap kirîye. Jan Dost digel Musîn Seyda *Adat û Rusûmatnameê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazidî* wergeraye zimanê erebî û di sala 2003yan de digel parawêz û şîrovevên wê di malperan de çap bûye. Reşîd Findî, wergera wê ya erebî li Dihokê sala 2006an di Weşanxaneyê Spîrêzê de çap kirîye. (Bazidî, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye* (Lêkolîn: Jan Dost), 2010, s. 23)

#### 8.1.2. Wergera Berhemên Kurdî li Zimanê Tirkî

Nazmî (Aşîqê Sipkî/Aşîq Osman Efendî), sala 1866an *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî ji kurmancî wergeraye zimanê tirkî (Öztürk, 2017, s. 124). Ev wergera *Mem û Zîne*, wergera ewil e li tirkî. Ahmed Faik jî ev berhem bi awayê adapteyî wergeraya tirkî (Tek, 2015, s. 107). Berhemek ji hêla Neşrîyata Hêvî Civata Telebeyên Kurdan ve li Stenbolê hatiye amadekirin û sala 1921ê di nav weşanên Çapxaneê Necmê Îstîqlalê ve hatiye çapkirin. Navê wê ye tam *Hînkerê Zimanê Kurdî Rehberê Her Du*

6 Me ev agahî ji gotara Wisif Zozanî ya malpera <https://www.timeturk.com/tr/2009/12/09/ilk-islam-kaynaklarinda-kurd-alfabesi.html> wergirtîye. (Tarîxa pêgîhaştinê: 12.11.2020)

*Kurdî: Kurmancî-Babanî* ye. Li pêşberî kurdîya kurmancî û kurdîya babanî/soranî, tirkî hatîye dayîn. Mihemed Mîhrî ji bo ku îsbat bike ku edebiyata kurdî heye û zimanê kurdî bi kêrî edebiyatê tê, çend xezel, beyt, stran, lawje û berîteyên kurdî wergerane zimanê tirkî û di kovara *Jînê* de parve kirîye. Memet Emîn Bozarslan sala 1968an berhema Xanî *Mem û Zîn* latînîze kiriye û wergeraye zimanê tirkî.

Wergera *Adat û Rusûmatnameê Ekradiyeya* Mela Mehmûdê Bazidî li zimanê tirkî sala 1998an li Stenbolê Weşanên Pêrî çap kirîye (Bazidî, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye* (Lêkolîn: Jan Dost), 2010, s. 23)

### 8.1.3. Wergera Berhemên Kurdî li Zimanê Farisî

Muhemmed Ezîz Pûr Daşbendî *Adat û Rusûmatnameê Ekradiyeya* Mela Mehmûdê Bazidî wergeraye zimanê farisî (Bazidî, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye* (Lêkolîn: Jan Dost), 2010, s. 23).

### 8.1.4. Wergera Berhemên Kurdî (Kurmancî) li Zimanê Fransî

A. Jaba, hinek berhemên kurmancî û destnivîsên M. Mehmûdê Bazidî yên mîna *Durru'l-Mecalis* wergeraye zimanê fransî. Nureddîn Zaza, digel lêanînan/ adapteyan, hin çîrokên fransî ku gelek ji wan di kovara *Hawarê* de derketine, di sala 1968ê de çap kirine. Nureddîn Zaza, salek berî mirina xwe *Mem û Zîn* wergeraye zimanê fransî.

### 8.1.5. Wergera Berhemên Kurdî (Kurmancî) li Zimanê Îngilîzî

Çawa ku M. Yonat (2020) amaje pê dike, xebatên li ser wergera metnên kurmancî bi zimanê îngilîzî, diçe heta Jardînî (Yonat, 2020, s. 54). Jardin (1922), di dawîya xebata xwe ya bi navê *Bahdînan Kurmanji* de cih daye hin metnên kurmancî û wergera wan a îngilîzî li pêşberî wan nivîsye. Navê metnekî ji wan *Riz et Tiri û Mivîsh* e, yek ji *Felalîhi yan Felaheta* ye. Zimannasên mîna Ritter (1971) li ser devoka Midyadê, Blau (1975) li ser devoka Amêdiye û Jastrow (1977) li ser metnên devoka kurmancî ya Sincarê xebitîne (Yonat, 2019, s. 27) û wan metnên kurmancî li îngilîzî wergerane.

## 8.2. Wergera Berhemên ji Zimanên Dunyayê li Kurmancî

### 8.2.1. Wergerên ji Zimanê Îngilîzî li Kurmancî

Samî Hezîl koleksiyoneke *çîrokên* Edgar Allan Poe wergeraye kurmancî. Kawa Nemir hinek ji "roman" û "helbest"ên edebiyata Îngilîzî û Amerîkanî wergerane kurmancî. Wî ji Shakespeare, Edgar Allan Poe, Herman Melville, Oscar Wilde, William Butler Yeats, Samuel Beckett, Walt Whitman, Emily Dickinson, T.S. Eliot, Ezra Pound, William Blake, John Keats, Sylvia Plath, James Joyce û ji nivîskar û helbestvanên edebiyata cihanî berhem wergerane. Bi taybetî wî hemû soneyên Shakespeareyî wergerane kurmancî. Abdurrahman Çelîk çend metnên edebî ji îngilîzî wergerane kurmancî û di hejmarên berî 2000î yên kovara *Jiyana Rewşenê* de belav kirine.

### 8.2.2. Wergerên ji Zimanê Fransî li Kurmancî

Wergereke kevn a *Încîlê* di 1947ê de, bi wergêrana Kamuran Alî Bedirxan û Thomas Boisê keşeyê Domînîkan, li Beyrûdê, bi tîpên latînî û erebî hatîye belav-kirin. Celadet Alî Bedirxanê Çîrokeke bi eslê xwe îngilîzî, ji fransî wergera û di 1943yan de li Şamê çap kir (Öpengin, 2011)

### 8.2.3. Wergerên ji Zimanê Tirkî li Kurmancî

M. Mehmûdê Bazidî (1797-1867), sala 1857an *Leyla û Mecnûna* Fuzûlî ji zimanê tirkî wergeraye kurmancî (Öztürk, 2017, s. 113), M. Mahmûd ji Alexandre Jaba re destana *Leyla û Mecnûn* di dosyeya 31ê de qeyd kirîye. Di heman arşîvê de şeş dosye stran û lawje hene, lê Alexandre Jaba wan wek berhemên “anonîm” qeyd kirine. Umer Ferid, sala hicrî/koçî 1308an (mîladî,1891), berhemeke dînî ya bi navê *Îlmîhalê* ji zimanê tirkî wergeraye kurmancî. Amanca vê berhemê ew bûye ku zanînen dînî hînî zarokên kurdan bike. Meclîsa Muarîfîn a wîlayeta Mamuratulazîzê musade kirîye ku xebateke bi vî awayî bihe kirin û walî jî emir daye. Lewra li Mamuratulazîzê, di çapxaneyê bi navê Mamuratulazîzê Metbeesi da hatîye çapkirin. Mutercimê vê pirtûkê Umer Ferid, wê hingê di mekteba bi navê Mamuratulazîzê Îdadî Mektebî da mamosteyê *Tarîx-i Umûmî* ye. Nusxeyeke vê berhemê di Îstanbul Büyük Devlet Kütüphanesi de bi demirbaşa “Bayazıt 7515” qeydkirî ye (Serfiraz M. , 2015, s. 207). Wisa dîyar e ku ev berhem, ji ber ku berî pirtûka Umer Ewnî Efendiyê Xerpûtî ya bi navê *Qewaid-i Lîsan-i Kurdî* ku sala 1912an hatîye çapkirin, dibe ku berhema ewil a wergerî ku li herêma Kurdan hatîye çapkirin ev *Îlmîhal* be.<sup>7</sup> Di vê pirtûkê da ilmê bingehî yê dînê Îslamê ku têkildarî eqîde û îbadetê ye, li gor asteke sivik hatîye dayîn. Fiqha/Huqûqa Îslamî ya Mezhebê Henîfî bingeh hatîye girtin. Berhem, mîna *Hînkerê*, du zimanî ye. Di rûpelên milê rastê de tirkîya Osmanî; di rûpelên milê çepê de kurmancîya wê heye. Temamîya wê 45 rûpel e. Li ser rûpelê bergê wê, wiha hatîye nivîsîn: “Turkçeden Kurd Lîsanina Mutercem ‘Îlm-i haldir”.

Helbesta ewil ku ji tirkî li kurmancî hatîye wergerandin, li gor agahiyên a niha yê ber destê me, helbesteke Mehmed Akîf Ersoy e ku ji aliyê Modanî X. ve hatîye wergerandin û sala 1913’an di rojnameya *Rojî Kurd* de hatîye weşandin (X., 2002, s. 3). Peter Lerch di kitêba xwe de, ya bi navê *Forschungen uber die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer* cih dide wergera kurdî ya hejmareke çîrok û metelokên ji zimanê tirkî (Öpengin, 2011).

Abidînê Amedî berhema Seîdê Kurdî *Risala Biratiyê* ji zimanê tirkî wergeraye kurmancî û Weşanxaneya Nûbiharê di sala 1992yan de ew li Stenbolê çap kirîye.

7 Ciyê baldariyê ye ku Şêx Elaeddînê Xeznewî, di salên 1950yan de bi navê *Tuhfetü'l-'Elaiyye* be - hemeke tesewwufî û eqîdeyî nivîsîbû ku hêla wê ya ilmîhalî jî heye. Ev berhema wî piştî salên 2000î li zimanê tirkî hatîye wergerandin û Weşanxaneya Semerkandê ew çap kirîye.

Li gor daneyên ber destê me yekem wergera Risaleyê ye ku bi alfabe ya latînî hatîye çapkirin. Hamza Yetim û Suleyman Çevik *Peyivên Biçûk* wergeraye û Nûbiharê ew di sala 1992yan de li Stenbolê çap kirîye. Sabah Kara *Peyiva Bîst û Seyemîn* a Seîdê Kurdî ji zimanê tirkî wergeraye kurmancî û Nûbiharê ew di ala 1992yan de çap kirîye. Abdulkadir Badilli *Peyivên Biçûk* ji zimanê tirkî wergeraya kurmancî û Envar Neşrîyat ew di sala 1992yan de li Stenbolê bi alfabe ya erebî ya kurmancî ya klasîk çap kirîye. Helbet wekî din jî dibe ku hebin; bes ên rasterast ku bi ber destê me ketin tenê ev bûn. Songul Keskin *Hikayeyên Suzan Samanci* ji tirkî wergerandine û navê *Bajarê Mirinê* lê danîye, Ruken Bagdu hikayeyên M. Magrosyan wergerandine kurmancî û navê *Li Ba li Wan Deran* lê danîye, Osman Ozçelik bi navê *Rojeke Ivanoviç* berhemek wergeraye û Avestayê ew berî salên 2000î çap kirine.

#### 8.2.4. Wergerên ji Zimanê Ermenî li Kurmancî

Sala 1860ê pirtûkeke bi navê *Ayneparan Alifbe Cuz Kurmancî* li kurmancî hatîye wergerandin. Armanca wê, hînkirina zarokên ermenî yê li Kurdîstanê bû ku bi zimanê ermenî nizanîbûn. Ev ew pirtûk e ku *Încîlê* rave û şîrove dike, 56 rûpel e û 42 wêne tê de hene. Her rûpel jî du situnan pêk tê, stûnek bi kurdî; ya din bi zimanê ermenî ye. Ev jî diyar dike ku nivîskarên ermenî, serê ewil ew bi zimanê ermenî nivîsîne, peyra ew wergerandine kurdî. Lewra ew yekemîn pirtûka kurdî ye ku *Încîlê* şîrove/tefsîr dike, yekemîn pirtûka kurdî ya pedagojîk a pexşan e ji bo zarokan<sup>8</sup>, yekemîn pirtûka kurdî ye ku behsa dîroka zimanê kurdî dike, yekemîn pirtûka kurdî ye ku illustrasyonên kurdî tê de hene û yekemîn pirtûka kurdî ye ku herfan jî bo kurdî formule dike. Di vê pirtûkê de ferhengeke bi kurdî-ermenî jî cih digire ku tê de 300î zêdetir peyv hene (Yıldırımçakar, 2016, s. 49).

Cemîyetên misyoner ên mîna American Bible Society û British and Forcin Society, wergera kurdî ya *Încîlê*, bi albeya ermenî, di nav salên 1856, 1857, 1872 û 1891ê da li Stenbolê çap kirine. Di sala 1880an de pirtûkeke bi navê *Yerkaran* bi tîpên ermenî hatîye çapkirin û beşeke wê, wergera îlahiyên xristiyanîyê ne li kurdî û ev li Xarpetê çap bûye (Serfiraz M. , 2015, s. 207). Li gor ku Thomas radigihêne, çend keşeyên ermenî û mezmûnên wê yê bi navê Amirkhaniyan, Der Ghazarian û Abalahadiyan, *Peymana Nû* ya *Încîlê* sala 1891ê li kurmancî wergerandîye (Yıldırımçakar, 2016, s. 51).

#### 8.2.5. Wergerên ji Zimanê Grekî li Kurmancî

Yekem kitêba ku ji zimanê grekî bo kurdî hatî wergêran, *Încîla Matthew* e ku sala 1856ê bi elifbêya ermenî li Stenbolê hatîye belavkirin. Mîsyonerên mesîhî yê ermenî, ev kitêba ku di heman demê de yekemîn kitêba kurdî ya çapkirî ye, ji zimanê yûnanî wergêrane kurdî. Li dû wê, sala 1961ê, wergereke din derket ku

8 Divê li vir em *Nûbihara* Ehmedê Xanî jibîra nekin ku berhema ewil a kurmancî ku cara ewil wî ji bo perwerdeya sebîyan hûnaye.

ew jî şîrove û raveya *Încîlê* bû û li Stembolê çap bûbû. Navê wê *Alfabece* ye û bi kurmançî ye. Di wê kitêbê de amanc têgihandina zarokan e (Öpengin, 2011). Ev beşa *Încîlê* ji aliyê waîzekî ermenî Stepan ve li Tirkiyê [li Diyarbekir] bo kurmançî tê wergerandin û ji aliyê British and Foreign Bible Society ve tê çapkirin. Di çavkaniyan de yekem pirtûka ku bi kurdî çap bûye, wekî wergera *Încîlê* ya 1857an de xuya dike. Li gor Ferhat Pirbal ev *Încîl*, ji bo dîroka *wergera zimannasiyê ya danberhevî/berawirdî* (comparative linguistic translation) giring e. Di heman demê de di qadên mîna termînolojî, sentaks û morfolojîyê de jî xebateke gewre ye (Yıldırımçakar, 2016, s. 48-49).

### 8.2.6. Wergerên ji Zimanê Farisî li Kurmançî

Mela Mehmûdê Bazidî (1797-1867), sala 1858an cildê yekem ê *Şerefnameya Mîr Şerefxanê Bedlîsî* ji orijînalê wê ya farisî li ber nusxeya Zêrnov wergeraye kurmançî û navê *Tewarîxî Qedîmî Kurdistan [Dîrokên Qedîm ên Kurdistanê]* lê danîye (Bazidî, Camî'eya Risaleyan û Hikayetan Bi Zimanê Kurmançî, (Amadekar: Ziya Avcî), 2010). Wergera ewil û muntezem ku bi awayê şareza li kurmançî hatîye kirin ev e (Nemir, 2010, s. 1). Ebdurrehman Şerefkendî/Hejar (1920-1990) *Şerefname* wergeraye kurdîya sorî û sala 1972yan ev werger li Tehranê hatîye çapkirin. M. S. Cuma, *Şerefname* ji wergera Hejar a sorî wergeraya kurmançî û li Dihokê çap kirîye. Zîya Avcî jî, ji heman wergera sorî, wergeraya kurmançî û li Stenbolê çap kirîye. (Celalî, 2019, s. 17-18). M. Mehmûdê Bazidî (1797-1867) *Îskendernameya Nizamî Gencewî* (1141-1205), ji zimanê farisî wergeraye kurmançî (Bayezîdî, 2010: 15, s. 17). Ev wergera wî, bi awayê nezmî ye; ne pexşan e. Wî *Gulistana Se'dîyê Şîrazî* ji zimanê farisî wergeraye kurmançî (Bazidî, Camî'eya Risaleyan û Hikayetan Bi Zimanê Kurmançî, (Amadekar: Ziya Avcî), 2010, s. 22).

Mela Mûsayê Hekarî *Durru'l-Mecalis* ji zimanê farisî<sup>9</sup> wergeraye kurmançî. Di heman rûpelê destnivîsê de hem farisîya hîkayeyan hem kurdîya wan (bi alfabe-ya erebî û bi alfabe-ya latîn), hem jî fransîya wan heye. Cîyê baldariyê ye ku Jaba, bi awayê alfabe-ya fransî, metnê kurdî yê hîkayeyan jî, li ber metnê wê nivîsîye. Destxeta wê, di arşîva Jaba da ye. Cureyê edebî yê vî metnî hîkaye ye. Navê her hîkayeyekê bi awayê "hîkayeya yekê", "hîkayeya duyê" û wisa hatîye nivîsîn. Ev berhem di Koleksiyona Destnivîsên Kurdî ya A. Jaba de bi reqema KURD 40, KURD 41/a û KURD 41/b hatîye qeydkirin. Nusxeyên bi reqema KURD 40, KURD 41/a bi kurmançî ne; nusxeya bi numreya KURD 41/b wergera wê ya fransî ye.<sup>10</sup>

9 Li gor qenaeta Mustafa Aslan dibe ku eslê vê berhemê kurdî be û van melayan ew ji kurdî, li zimanê farisî wergerabe (07.11.2020).

10 Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Hêmin 'Ömer Xoşnaw, *Durru'l-Mecalis: Yekemîn Komele Çirok le Mêjûy Pexşanî Kurdî-Wergêran da*, Çapxaneyê Hêvî, Hewlêr, 2019.

Ji hêla dîroka xwe ve wergerên ji farisî li kurmancî, nêzî wergerên ji farisî li kurdîya goranî ne. Xanay Qubadî (1672-1754) *Xosro û Şirîna* Nîzamîyê Gencewî, bi awayê naverokî wergeraye û adapteyî kurdî kirîye. Wisa xuya dike ku ev “hikayeya gel”, di cureyê xwe yê edebî de “yekem werger” e ku ji zimanê farisî bo kurdî hatîye wergerandin. Qubadî mesnewîya *Leyla û Mecnûn û Îskendernameya* Gencewî bi awayê naverokî wergeraye kurdî (Pîrbal 2002, 27). Li gor van agahîyan metnên ewil ên edebî ku ji zimanekî li kurdî hatine wergerandin ev in. Kamuran Bedirxan ku *Çarînên Xeyam* wergerabû kurmancî, Avestayê ew li Stenbolê berî salên 2000î çap kirîye. Sabah Kara *Rubâyata Omer Xeyam* ji zimanê farisî wergeraye kurmancî û Weşanxenaya Nûbiharê ew di ala 1992yan de li Stenbolê çap kirine.

### 8.2.7. Wergerên ji Zimanê Suryanî li Kurmancî

Pederekî bi navê ‘Ebdulehed Elqoşî b. Ebdîşo ku keşeyê Rebban û Mar Hor-mizd e, sala 1897an berhemeke bi navê *Kitaba di Turas Mamilla Kartwaya/[Grame-ra Zimanê Kurdî]* bi kurmancîya badînî; lêbelê bi xetên suryanî nivîsiye û ev li Aradanê, ango li Amedîyeyê hatîye kopîkirin.<sup>11</sup> L. O. Fossum di dawîya xebata xwe ya bi navê *A Pratical Kurdish Grammar* de, cih daye metnekî wergera *Încîla Yuhenna Bab 1ê*. Wî ev metn digel kitêba xwe, sala 1919an li Massachusettsê daye çapkirin. Wî, rêzimana xwe li ser kurmancîya Mukrî û Mehabadê amade kirîye û ferhengek jî li dawîya wê bi cih kirîye (Kurdo, 2013, s. 21). Mînakên ji zimanê suryanî jî bi alfebeya xwe ya xweser di berhemê de cih girtine.

### 8.2.8. Wergerên ji Zimanê Erebi li Kurmancî

Li gorî agahiyên Thomas ku ji *British and Foreign Bible Society* vediguhêze, pîskoposê Katolik-Keldanî Şevrîz (Shevriz) metnê *Încîlek*, ji zimanê erebî wergera kurdî û sala 1826an temam kir. Alimên kurdan ew carek xwendîye û wan dîyar kirîye ku xelkên Kurdîstanê bi çend zaravayên cîya cîya xeber didin, nikarin ji wê fam bikin; lewra ew nehatîye çapkirin (Yıldırımçakar, 2016, s. 51-52).

Mela Ebdurrehmanê Melakendî *Zurûf* û *Terkîba* kurmancî ya Mela Yûnusê Erqetînî bi zimanê erebî haşîye kirine. *Zurûf* 6; *Terkîb* 20 rûpel e. Li gor tarîxa li ser rûpela dawî ya vê kitêbê, Melakendî ew di sala 1891ê de nivîsiye.<sup>12</sup>

Xelîfe Yûsuf (1885-1965), *Eqîdeya Îmanê ya Îslamê, Fiqha Îslamê û Tecwîda Qur’anê* bi awayê adepteayî (Girdarî, 2003, s. 21) ji zimanê erebî wergeraye kurmancî û giştan

11 Ji bo agahiyên zêdetir bnr. Mustafa Deqhan, “Gramerek Kurdî ya Garşûnîxet ji Bexdadê”, (We - gera ji Îngilîzî: Mehmet Şirin Filiz), *Nûbihar*, İstanbul 2019, r. 10.

12 Dawudê Bagurî yê Erxenîyê ev destxet nîşanî me da û me fotokopîya wê kêşa. ‘*Ewamila* Curcanî, *Zurûf* û *Terkîba* Mela Yûnis gişt di heman destxetê de ne. Li jorê metnê berhemana; li jêra wan jî haşîye ne. Melakendî haşîyeya ‘*Ewmaila* Curacanî jî bi zimanê erebî nivîsiye. Li ser bergê pêşî yê vê destxetê bi herfên erebî “Sahibehu we malikehu Feqî Muhemmed Benî Adem” hatîye nivîsandin.

di bin bergê *Îrşadu'l-Îbadi min 'Ewami'l-Mu'minîn* de daye çapkirin. Di nav van de wî pirtûka *Tecwidê* li gor naveroka *Hidayetu'l-Mustefid fi Ehkami't-Tecwîda* Ebû Reyne ya bi zimanê erebî, bi kurmançî amade kirîye. Xelîfe Yûsuf, berhemeke matematîkê bi navê *Usûla Meratibê Hisab* ji zimanê erebî bi awayê adapteyî wergeraye kurmançî; bes ve nehatîye çapkirin (Bêcirmanî, 2003, s. 27). Tesrîfeke erebi li kurmançî hatîye wergerandin û destxetê wê li Dîyarbekirê di pirtûkxaneyê destxetan de mewcûd e. Koda wê 1949 e, 81 rûpel e û sala îstînsaxa berhemê 1304/1897 e.<sup>13</sup>

Modanî Xelîl, qismek ji “Tefsîra Şerîf” a Şêx Muhemmed Ebduhu wergeraye kurmançî û sala 1913an di hejmarê 3yan a kovara *Rojî Kurd* de weşandîye.

Kamiran Alî Bedirxan *Încîl* ji zimanê erebî wergeraye kurmançî. Kamiran Alî Bedirxan 36 *Çarînên Xeyam* ji zimanê erebî wergeraye kurmançî. K. Alî Bedirxan gelek sûretên *Qurana Pîroz* ji zimanê erebî li kurmançî wergerane û di kovara *Hawarê* de beş bi beş belav kirine. K. Alî Bedirxan bi qasî 700 *Hedîsên Cenabê Pêxember* wergeran û di kovara *Hawar* ê (1933) de beş bi beş belav kirine. Ehmed Hilmî Qoxî ed-Diyarbekirî (w. ), *Xayetu't-Teqrîba* Qadî Ebû Şucaî bi kurmançî şerh kiriye û navê *Hediyetu'l-Hebîb* lê daniye. Li gor ku di dawîya wê de qeyd kiriye, wî sala 1994'an ev şerh qedandîye.<sup>14</sup> Şarihê wê, du beşên mensûr jî, bi navê “Behsa Qur'anê” û “Behsa Xilafetê” lê zêde kiriye.

Abdullah Varlı, di sala 1994an de *Quran* wergeraye kurmançî û navê *Qur'ana Pîroz û Arşa Wê ya Bilind* lê daniye û Sîpan Yinevi ew li Ankarayê çap kirîye. Mela Muhemedê kurê Mela Yehya Nîvelî, *Qur'an* bi kurmançî tefsîr kirîye, navê *Tefsîra Şîrîn* lê daniye, Zeynelabidîn Amedî bi xetta destê xwe nivîsîye û Çpaxaneyê Diyarbekir Sozê ew di sala 1995an de bi awayê destxetî çap kirîye.

Jan Dost, helbestên Selîm Berekat ji erebî wergeraye kurmançî, navê *Mehabad Ber bi Olîmpîyata Xwedê ve* lê daniye, berhema Seyab wergeraye û navê *Sirûda Baranê* lê daniye, Avestayê ew di sala 1996an de çap kirîye. Qedrîcanî *çîrokek* ji zimanê erebî wergeraye kurmançî û di hejmarê 13ê ya kovara *Ronahîyê* de belav kirîye. Mela Tewfîqê kurê Mela Nezîrê Xerzî yê Êlihî *Xayetu'l-Îxtisar û Nihayetu'l-Îcaza Kurdî*: ji zimanê erebî wergeraye kurmançî û bi tîpên kurdî-erebî li Stenbolê di sala 1997an de çap kirîye. Selman Dilovan çil hedîsên ku Îmam Newewî ew bijartine ji zimanê erebî wergeraye kurmançî û bi navê *Çil Hedîs* di sala 1999an de di nav *Weşanên Nûbiharê* de çap kirîye. Mela Ehmed Afşîn *Fiqhu'l-Ekbera* Ebû Henîfe ji zimanê erebî wergeraye kurmançî. Destxeta wê li ber destê me heye. Tarîxa wergerê li serê tuneye.

13 Ji bo vê gotarê me serî T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütü - hanesi Müdürlüğü da, wan jî dosyaya wê ya ku fotografê her rûpelê wê hatibû kêşan bo me hinart. Li gor ku meriv ji nivîsa rûpelê wê yê 80yî tê digihêje yekî bi navê Hesên ew wergeraye, lê dîroka wê tuneye. Li gor rûpelê 81ê jî, yekî bi navê Suleyman Hemzewî ew di sala 1897an de îstînsax kirîye.

14 Ehmed Hilmî Qoxî ed-Diyarbekirî, *Hediyetu'l-Hebîb*, İhsan Yayınları, İstanbul, (bê dîrok e).



### 8.2.9. Wergerên ji Zimanê Îtalî li Kurmancî

Gernasê Italyayî Maurizio Garzonî di pirtûka xwe ya bi navê *Grammatica e Vocabolario Della Lingua Kurda* de ku sala 1787an li ser zimanê kurdî derxistîye de du duayên Xrîstîyaniyê wergerane kurdî. Duaya yekem *Orizone Domenicale* ango *Duaya Rebb e*, ya duyem jî *Salutazione Angelica* ango *Silaxên Melekan e*. Her du jî duayên pir kurt in lê dîsa jî nimûneyên wergerê ne (Serfiraz M. , 2014, s. 57-58).

### 8.2.10. Wergerên ji Zimanê Îbrani Bo Kurmancî

Sala 1947an, Kamuran Alî Bedirxan û Thomas Boisê keşeyê Domînîkan, li Beyrûdê, wergêrana berhemeke bi navê *Metelokên Hezretî Silêman* ji zimanê îbrani wergeraye kurmancî û bi tîpên latînî û erebî belav kirîye (Öpengin, 2011).

### 8.2.11. Wergerên ji Zimanê Finlandî li Kurmancî

Peter Lerch di kitêba xwe ya bi navê *Forschungen uber die Kurden und die Iranschen Nordchaldaer* de cih dide wergera kurdî ya hejmareke çîrok û metelokên ji zimanê finlendî û tirkî (Öpengin, 2011). Qedrîcanî beşine ji romaneke finlendî, bi navê *Di Welatê Zembeqê Gewir [Gewr]* de di kovara *Roja Nû* (1943) de belav kirine.

### 8.2.12. Wergerên ji Zimanê Siwêdî li Kurmancî

Weşanxaneya Apecê, wergêrên Mehmûd Lewendî, Amed Tîgrîs, Mûrad Ciwan, Seyîdxan Anter û redaksiyoneke profesyonel a desteyeke nivîskarên kurd, zêdetirî 65 pirtûkên zarokan ên ji edebîyata siwêdî wergerandî çap kirine. Weşanxaneyên Nûdem, Avesta û Weqfa Kurdî ya Kultûrî li Stockholmê digel Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê jî ev pirtûk çap kirine. Wekî din jî berhemên ji vî zimanê wergerandî hene; bes ji ber ku wergerên kurmancî yên li Ewrûpayê li derveyê vê lêkolînê hiştine, em pê de naçin.

### 8.2.13. Wergerên ji Lorî û Sorî Bo Kurmancî

Herçiqas zimannasên kurd "lorî" jî wekî dîyalekteke kurdî li qelem didin; bes ji ber ku pisporên wergerê, ji wê wergera ku metnekî dîyalekteke zimanekî, bo dîyalekteke din a heman zimanî jî wekî navzimanî (înterlanguage) li qelem didin (Öpengin, 2011, s. 2), li vir me jî wergera ji dîyalekta lorî (kurdîya lorî) û sorî (kurdîya soranî), di bin vî banê de bi cih kir. Ji ber ku miqdarek berhem ji dîyalekta soranî bo dîyalekta kurmancî hatine wergerandin, li vir bi kurtebirî em cih didin wan. Herçiqas miqdara wan zêde ye jî, ji bo ku dirêj nebe em wekî mînak bi navê çendan ji wan qîma xwe diênin. Sabah Kara, berhema Baba Tahirê Uryan *Dubeytî* ji eslê wê yê lorî wergeraya kurmancî û di sala 1998an de li Stenbolê di nav Weşanên Nûbiharê de daye çapkirin. M. S. Cuma, *Şerefname* ji wergera Hejar a sorî wergeraye kurmancî, Ziya Avcî, ji heman wergera sorî, wergeraye kurmancî û sala 2007an li Stenbolê çap kirîye. (Celalî, 2019, s. 17-18). Şukrîye Resûl, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazidî* wergeraye soranî sala 1982yan li Bexdayê çap kirîye (Bazidî, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiyeya (Lêkolîn: Jan Dost)*, 2010, s. 23).

### 8.3. Wergerên Hundirzimanî (Intralingual) di Zimanê Kurdî de

Di van salên dawî de dewleta Tirkîyeyê çawa qedexeya fermî ya di nav sînorên xwe yê siyasî de ji ser zimanê kurdî rakir, gelek berhemên klasîk ên kurmancî derketin piyaseyê û pisporan ew ji bo kurmancîya îro adapte kirin. Bi vî awayî wergera hundirzimanî jî pêk hat. Herçiqaş mînakên wan zêde ne jî, wekî numûne em dê qîma xwe bi navê çendan ji wan biênin. Ehmed Hilmî Qoxî ed-Dîyarbekirî *Nûbihara Ehmedê Xanî* ya kurmancî ya menzûm, bi teşeyê pexşan di sala 1990î de şerh kirîye, navê *Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Biçûkan* lê danîye û Îhsan Yayinlari [*Weşanên Îhsan*] ew bi awayê bêtarîx çap kirîye. E. H. Qoxî ed-Dîyarbekirî *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî, bi teşeyê pexşan di sala 1974an de şerh kirîye, navê *Rehberê Sanî Şerha 'Eqîdeya Ehmed b. Îlyas el-Xanî* lê danîye û Ebdulqudus ew di sala 2012an de çap kirîye.

### 8.4. Wergerên di Navbera Pergalên/Sistemên Semîyotîk de (Inter-Semiotic Translation) di Kurmancî de

Wergera di navbera pergalên semîyotî ew e ku wergêr, nîşaneyên zimanekî, bi rêya pergalên/sistemên ne-zimanî şirove dike. Gava romanek li filimekî bihê adaptekirin, ew ji bo wergera navbera pergalên semîyotî mînak e (Öpengin, 2011, s. 2). Xanî, "Efsane"ya *Mem û Zînê* bi terzê "Hikayeya Gel" û bi teşeyê mesnewî hûnaye. Piştî Xanî, Evdirehîm Rehmî Hekarî ev berhem bi terzê "Şano" yê nivîsîye, di pey wî de heman berhem li gor "Sînema" yê hatiye bikeyskirin û filîma wê hatiye kêşan. Meriv dikare van xebatan wekî mînakên vê wergerê li qelem bide.

## 9. ENCAM

Piştî wan neteweyên ku xwedan dewlet bûn û zimanê wan ê neteweyî, zimanekî dewletî bû, bi derfetên abûrî yê dewletê di xebatên wergerî de cîyê xwe girt, gelê kurd ji ber ku ji van mafan mehrûm bû, ji hêla wergera modern ve ji gelên dunyayê li paş ma. Herçiqaş hîna ji salên 1700î ve Xanay Qubadî *Xusro û Şirîn*, *Leyla û Mecnûn* û *Eskendernameyê* ji zimanê farisî wergerane kurdî, M. Mehmûdê Bazidî cara ewil *Şerefnameya Şerefxan* û *Gulistana Sadî* wergeraye kurdîya kurmancî, M. Mûsayê Hekarî jî di heman salan de *Durru'L-Mecalisê*, ji zimanê wê yê farisî wergeraye kurmancî jî, tevger û bizava wergerê di kurmancî de jê û bi şûn ve rawestayê. Alimên kurd ku di medreseyan xwe de ziman û edebîyata erebî û farisî bi awayê wergerî bi darsa devkî dane telebeyên xwe, carinan hin ji wan berheman wergerane kurdî jî; lêbelê îro hîna jî ne li ber çavan in.

Ji salên 1826an heta 1890î çend caran aliman *Încîl* li kurmancî wergerandin. Alimên Îsewîyan gelek caran, ji salên 1826an heta salên 1891ê, *Pirtûka Pîroz* li kurmancî wergeraye. Wan hem metnê *Încîlê* hem jî şiroveya wê wergeraye kurmancî. Li Xarpêtê Umer Ferîd, *Îlmihaleke osmanî* li kurmancî wergeraye û li heman bajarî ev hatiye çapkirin ku giringiyê gewre ya vê wergerê di dîroka wergerîya kurmancî ya metnên Îslamî de heye. Bizava wergerê di edebîyata

kurmancî de bi organên weşanê yê mîna kovara *Rojî Kurd* (1913), *Hetawî Kurd* (1913), *Kurdistan* (1919) û rojnameyên tirkî-kurdî carinan ketiye tevgerê; bes herêma kurdên Sûrî û Kavkas ne tê de heta salên 1992yan di kurmancî de liv û tevgerê wergerê xuya nake. Tiştê ku heye ji salên 1930yî bi şûn ve hem di nav kurmancên Kavkasê de, hem jî di nav ên Sûrî de bi rêya kovar û rojnameyan çizîyeke bizava wergerê dilebite. Piştî van êdî kurmancên Tirkîyeyê di salên 1992yan de dest bi weşandina kovaran dikan û li gor derfetên xwe hêzê didin bizava wergerê. Piştî ku kurdan li Stenbolê weşanxane vekirin, wan jî mil da ber weşandina berhemên wergerandî. Herwiha di biwarê sînameyê de jî wergera kurmancî-tirkî; tirkî-kurmancî hat ceribandin. Ev bizava wergerê, di nav kurmancên Tirkîyeyê de îro bi awayê melisandî be jî hîna di kurmancî de berdewam e.

Herçiqas hîna ji sedsala 10an a mîladî ve alimekî suryan du berhemên zanistî, ji zimanê kurdî wergerabin zimanê erebî jî, jê û pê ve heta salên 1866an ku *Mem û Zîna* Xanî ji kurmancî werdigerînin tirkî pê ve, bi giştî piraniya wergerên nivîskî yê di kurdîya kurmancî de, ji zimanên derve ber bi kurmancî ve hatine kirin. Ev jî zimanên mîna fransî, tirkî, ermenî, grekî, farisî, suryanî, erebî, îtalî, 'îbranî, fîlandî, siwêdî, rûsî û gurcî ne. Cureyên metnê van wergeran bi giştî dînî (Xiristîyan û Îslam) û edebî ne. Herî berê û herî zêde *Încil* li kurmancî hatîye wergerandin. *Şerefname* ne tê de, hemû berhemên ku ji farisî li kurmancî hatine wergerandin edebî ne.

Cîyê baldariyê ye çawa ku wergera hundirzimanî (inralingual) di kurmancî de çê bûye, wergera navzimanî (interlingual) jî çê bûye. Çawa ku alim û nivîskarên kurmancî berhem ji zimanên dunyayê wergerane kurmancî, alimên gelên din jî berhem ji zimanê xwe wergerane kurmancî. Tiştê ku heye hejmeta berhemên ku ji zimanê kurdî li zimanên din hatine wergerandin gelek kêmtir e. Wergera ewil a ji zimanên Ewropî, wergera Garzonîyê Îtalî ye ku wî di salên 1787an de du duayên dînê Xiristîyanîyê li kurmancî wergerane. L. O. Fossum, ji *Încila Yûhenna* beşek li kurdîya Mukrî wergeraye û di sala 1919an de di pirtûka xwe ya rêzimanîya kurdî de de çap kirine.

Di vê gotarê de me têgihên têkildarî wergerê û seyra wê ya dîrokî nikirand. Me bi taybetî giranî da ser bizava û xebatên wergera berhemên ku ji zimanên din bo kurmancî hatine kirin. Ji bo mijara lêkolîna xwe me hin numûneyên wergera li kurmancî li gor seyra wan a dîrokî destnîşan kirin. Ev xebata me, ji xebat û lêkolînan berê yê têkildarî bizava wergera kurmancî cîyawaz e. Bi vê xebatê me hewl da em wergerên kurmancî ku nav, tarîx û cîyên wan heta nuha di nivîsekê de kesî berhev nekiribûn bigihînin hev û ji bo lêkolînan din hêsaniyekê bi dest bixin. Çi heye ku taqeta me û ebata gotarê têra bidesxistina hemû wergerên kurmancî yê salên berî 2000î yê li Tirkîye û Sûrî nekir. Piştî vê me dît ku ji metnên edebî zêdetir bi piranî metnên dînî û zanistî li kurmancî hatine wergerandin. Herçi-



- Boyîk, E. (2019). *Çanda Kurdên Sovyêtê*. İstnabul: Weşanên Peywend.
- Celaî, M. (2019). Di Şerefnameyê de Eslê Kurdan. *Nûbihar* , 17-18.
- Demir, S. A., & Eker, S. (2018). *Türk Dili-I*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- el-Meranî, M. Y. (2016). Alfabeya Kurdî ya Herî Kevn (Werger ji Erebi: Haşim Özdağ). *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* , 118.
- Farqînî, Z. (2000). *Büyük Türkçe-Kürtçe Sözlük* . İstabul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları.
- Göktürk, A. (1994). *Çeviri: Dillerin Dili*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürçağlar, Ş. T. (2016). *Çevirinin Abc'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Girdarî, M. S. (2003). Xelîfe Yûsuf û Îrşadul Îbada Kurmancî. *Nûbihar* , 19-30.
- Haşimî, D. (2017). Wergernasî (Wr. ji Soranî: A. Delavî E. Subaşi). *Zend* , 102-104.
- Heyet. (1991). *Edebiyat Ansiklopedisi*. İstanbul: Milliyet Tesisleri.
- Karaalioğlu, S. K. (1972). *Kompozisyon Sanatı*. İstanbul: İnkılap ve Ata Basımevi.
- Kurdo, Q. (2013). *Rêzimana Kurdî Kurmancî-Soranî, (Ji Kurdîya Soranî: Zülküf Ergün)*. İstanbul: Nûbihar.
- Nemir, K. (2010, 10 17). *Çevirmenler*. KurdîLit: [kurdilit.net/?page\\_id=703&lang=tr](http://kurdilit.net/?page_id=703&lang=tr) adresinden alındı
- Rakova, Z. (2016). *Çeviri Kuramları (Çevirmen: Yusuf Polat)*. Ankara: Yusuf Polat.
- Reşî, T. (2012). Sovyetler Birliğindeki Kürt Edebiyatı. V. Erbay içinde, *İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat* (s. 204-210). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Saadallah, S. (2000). *Saladin's English-Kurdish Dictionary*. İstanbul: Weşanên Avesta.
- Serfiraz, M. (2014). Di Çapemeniya Kurdî ya Dewra Osmanî de Wergera Wêjeyî. *Wêje û Rexne* , 57-58.
- Serfiraz, M. (2015). *Kurd, Kitêb, Çapxane Weşangeriya Kitêbên Kurdî di Dewra Osmanîyan de(18441923)*. Stenbol: Peywend.
- Seyfeli, C. (2017). Zerdüştlük. C. Seyfeli içinde, *Dinler Tarihine Giriş: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tamamlama Programı Ders Kitabı* (s. 285). Diyarbakır: D. Ü. Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Basımevi.
- Tek, A. (2015). *Osmanlı Edebiyatında Mem û Zîn Mesnevisi ve Yayılımı*. Ankara: İhsan Doğramancı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü (Teza Doktorayê).
- Wickwire, D. (2017). *Kutsal Kitap Değiştirildi mi?* İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları.
- X., M. (2002). Ji Rojnawêê Sebîlu'r-Reşad Vekirî Bûye Hedîsa Şerîf" (Wergêr û Tîpveguhezêr: A. Meretowar-C. Amedî-S.Azad Aslan), İstanbul, 1913, j. 2. *Rojî Kurd-Weşanên War* , 2.

- Yıldırımçakar, Z. (2016). *Wergêr Wek Kirineke Çandî* . Mêrdîn: Teza Masterê ya Neçapkirî (MAÛ Türkiyede Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı).
- Yûsif, H. (1998). Li Başûrê Biçûk Rojnamegerîya Kurdî. *Nûbihar* , 31-32.
- Yonat, M. (2020). Di Devokên Kurdiya Kurmancî de Zayenda Rewşên Morfolojîk (Mînakên Devokên Bakûr, Başûrê Rojhilat û Başûrê Rojavayê) . *Mukaddime* , 11 (2) , 410-445.
- Yonat, M. (2019). *Kurmancî Kürtçesi Ağızları Hakkında Sosyolingüistik Bir İnceleme (Muş, Adıyaman, Şırnak Örneği)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).
- Zozanî, W. (2009, 12 09). *Timeturk*. 11 12, 2020 tarihinde <https://www.timeturk.com/tr/2009/12/09/ilk-islam-kaynaklarinda-kurd-alfabesi.html> adresinden alındı

### **Latîniya Berhemên bi Ziman û Alfabeya Erebî**

- Bek, Muhammed Xuderî, *Muaderatu Tarîxi'l-Umemi'l-Îslamîyyeti ed-Dewetu'l-'Ebbasîyyeti* (Tehqîq: Muhammed el-'Usman), Beyrut: Darulqelem. (Bila Tarîx).
- Pîrbal, Ferhat, *Mêjûy Wergêran le Edebîyatî Kurdî da : Konewe ta 1932*, Hewlêr, Çapxaney Wezareti Perwerde, 2002.
- Huseyn, Ebdullah Rûbîn, *Mu'cemu'n-Nefaisi'l-Esasî*, Beyrut, Darunnefais, 2012.
- H. Xudrî, *en-Nedbu Muqarin fi Îran we'l-'Erebî: 1913:2012*, Tehran, Sazuman-i Muta-li' ve Tedwîn-i Kutub-i Îlm-i İnsani, 1392.

### **EXTENDED ABSTRACT**

Translation movement has been in the interest of researchers for centuries as a field of research. Translation, which ancient Greek philosophers worked on before, reached an important position in the East and Europe after Christ. Translators, who initially focused on poetry and translations of the Bible, produced intralingual and interlanguage translations. Translations of literary and non-literary texts are still widely researched with their ethics, education, profession, variety, strategy and theories. As a result of translation studies and researches, a new branch of science and discipline has emerged as translation studies. As a result of translation studies, there have been scientific changes in the East as well as religious developments in Europe. Today, translation education has started at the university level and international translation organizations are also active. The most important factor that paved the way for the birth of comparative literature has been studies in the field of translation. Various nations of the world have had the opportunity to get to know each other's literatures closely thanks to their translation efforts.

In the 8th century AD, the Arab-Islamic state, which achieved superiority over the Byzantine and Sassanid states, gave serious support to the translation movement at the level of state administrators both during the period of the first caliphs and during the

Omayyads and Abbasids. Works of Greek, Indian, Syrian and Persian literature and science were translated into Arabic for the first time in this period. In the 10th century, Arab scholars translated scientific works from Kurdish into Arabic. Especially after the Second World War, the highest level of support was provided to the translation movement at the state level in Russia and Western Europe.

Translation from another language into Kurdish begins with Xanay Qubadî (1672-1754). He translated *Xusrew û Şîrîn*, *Leyla û Mecnûn* û *Eskendername*, which are the works of Nîzamîyê Gencewî, from Persian into Kurdish. Garzoni included the two prayers he translated into Kurdish in the Kurdish grammar and Kurdish Italian dictionary. Mela Mehmûdê Bazidî translated Şerfehân's *Şerefname* in 1858; and Mela Mûsayê Hekarî translated the work named *Durru'L-Mecalis* from Persian into Kurmanji in the same year and delivered it to A. Jaba.

Besides literature, religious text have also been translated into Kurdish. Translations of the Bible into Kurdish were published several times until the first half of the 19th century and the end of the second half (1826 and 1891). Christian scholars translated both the normal text and the interpretation of the Bible from Armenian and other languages into Kurmanji several times and printed it in Istanbul. L. O. Fossum included a text translated from the Yuhenna Bible into Kurdish in the book *A Practical Kurdish Grammar*, which is a Kurdish grammar book he published in 1919.

In addition to Christian religious text, Islamic religious text have also been translated into Kurdish. Ömer Ferîd translated an Islamic Theology from Ottoman Turkish to Kurmanji with the permission of the Ottoman State and printed it in the same city in 1891. Besides, the magazines *Rojê Kurd*, *Hetawê Kurd* and *Kurdistan*, which began to be published in 1913 and 1919, also published translations from Turkish into Kurmanji Kurdish and Sorani.

The magazines and newspapers such as *Hawar* (1932-1943), *Ronahî* (1942-1945), *Roja Nû* (1943-1946), *Gulistan* (1968-1997), *Gelawêj* (1979-1996), *Stêr* (1983-1994), *Xunav* (1986-1994), *Gurzek Gul* (1989-1992), *Roj* (1991-1995), *Aso* (1992-1994), *Pirs* (1993), *Zanîn* (1991-1997), *Bihar* (1994) and *Newroz* (1997) also published several translated texts. An upgrowth has taken place in the ongoing Kurmanji translation movement starting from the 1992 until today in Turkey. Along with the magazines and newspapers, which started to be published in Kurdish in Istanbul, such as *Medya Güneşi* (1988-1995), *Dengê Azadî*, *Ronahî* (1996), *Nûroj* (1994), *Hevdem* (1992), *Hêvi* (1998), *Rewşen* (1992), *Nûbihar* (1992), *Zend* (1994), *Jiyana Rewşen* (1996), *Welat* (1994), *Welatê Me* (1995) and *Pelîn* (1997), some publishing houses such as Avesta, Nûbihar, Doz and Deng publish text and books translated from Kurdish to Turkish and Turkish to Kurdish. In addition to these, there is a Kurdish translation effort and study in the cinema sector. Turkish subtitles in some Kurdish movies; and Kurdish subtitles in some Turkish movies are provided.

Some works from Eastern languages such as Arabic, Turkish, Persian and Syriac are translated into Kurdish, as well as works from European languages such as French, Italian, English, Finnish, Swedish are translated into Kurdish.

This study doesn't include translation studies of Kurmanji Kurdish and the translations related to Kurmanji Kurdish in the Caucasus and Iraq regions. Only those which belong to the pre-2000 among the Kurmanji translation works in Turkey and Syria are included in the study.